

EURÓPAI FIGYELŐ

MIROSLAV KUSÝ
Mi és Európa

**A csehszlovák, cseh és szlovák visszatérés
anamnézise**

A vasfüggöny mindannyiunkat, akik a keleti oldalán maradtunk, a „kelet-európai” gyűjtőnév alá sorolt. Nem volt ez korrekt kifejezés, mert olyasmit akart egybegyúrni, ami a valóságban ilyen egységként sosem létezett és Európa felosztása után sem lett azzá. Fikció volt ez, mert ellentétben a nyugat-európaival, kelet-európai integráció sosem kezdődött el és ment végbe. A belső határok a szovjet blokkon belül majdnem olyan átjárhatatlanok voltak, mint a külső határok Nyugat felé. Kelet-Európa sosem vált lélek, kultúra és erkölcs olyan nemzetek feletti szövetségévé, ami felé Nyugat-Európa tartott. Csak a KGST és a Varsói Szerződés tagállamainak hatalmi-politikai blokkja volt.

A szlovákok hagyományosan európainak tartják magukat, Szlovákiát pedig Közép-Európa részének. A nyugati ábécét vettük át és nem a cirill betűket vagy az orosz azbukát. A nyugati kereszténységet vettük fel, és azt mind a katolicizmus, mind később a protestantizmus alakjában. A nyugati barokk Kelet-Szlovákiában ér véget. Felvilágosult gondolkodóink Németországba jártak tanulni és nem Oroszországba. Ha a közép-európaiság egyik jellemző vonása a bécsi kávéház (Wiener Kaffee), hát nálunk az még a kommunista diktatúrát is sikeresen túlélte.

Hitler végleg szétverte Közép-Európát, mi azonban elszántan kapaszkodtunk bele a kommunista diktatúra idején. Számunkra ez egy mimikri volt.

Húsz évvel Schengen előtt

Ha továbbra is a végkimerülésig ismételtük és bizonygattuk, hogy közép-európaiak vagyunk, ez azt az üzenetet jelentette a szovjeteknek, hogy nem vagyunk

kelet-európaiak. A rendszer bukásakor már nem volt szükségünk erre a mimikrire, és nyíltan hirdethettük Európához, vagyis a Nyugathoz való tartozásunkat.

Akkor országunk a Nyugattól már negyven éve el volt zárva szögesdrótkerítéssel, útakadályokkal, a lakosság számára megközelíthetetlen határövezettel és állig felfegyverkezett határőrökkel. A nyugati határ szögesdrótja számunkra gyűlölt akadály volt, állandóan jelenlévő szégyenletes szimbóluma az Európából való kitzasztatásunknak. A bársonyos forradalom egyik első követelése ezért a szabad mozgás és utazás lehetősége volt az országból kifelé és vissza – a határok megnyitása. Patetikusan az Európába való visszatérést követeltük. Európa, nevezetesen Ausztria, akkor villámgyorsan teljesítette kérésünket, és nem egész három héttel a bársonyos forradalom kezdete után visszatérésünk céljából szimbolikusan megnyitotta kapuit. 1989. december 10-én százötvenezer szlovák tüntetően és útlevel nélkül vonult át az osztrák Berg határátkelőhelyén, szétvágták a gyűlölt szögesdrótot, és megünnepezték az első szabad *Emberi jogok nemzetközi napját* a Duna osztrák oldalán, Dévény várával szemben. Akkor egy napra húsz évvel megelőztük Schengent.

A csehszlovák politikai ellenzék, amely a Charta 77 körül csoportosult, a kezdetektől fogva élénk kapcsolatban volt Európa többi részével, és aktívan részt vett Európa jövőjével és az általunk benne elfoglalt hellyel kapcsolatos kérdések megoldásában. Erről tanúskodik az akkori nyugat-európai párbeszédben való részvételünk és annak élénk visszhangja. Jaroslav Šabata E. P. Thomsonhoz írt nyílt levelében 1983-ban, ahogy Milan Hauner írja „először került terítékre az addig tabuként kezelt német egyesülés témája... mint az európai kontinens békéjének elkerülhetetlen feltétele”.

Egy másik jelzés Szlovákiából Milan Šimečkának a prágai Békekongresszushoz szóló nyílt levele volt, ennek is jelentős visszhangja támadt nyugaton. Jiří Dintsbiert a *Pax Europæana* című 1984-es szövegben – emlékeztet Hauner – „az egyesített Európa víziója ihlette, amelynek alapköve Németország újraegyesítése lesz”. Megszólalt Ladislav Hejdnák és Jakub Trojan is.

A 2009. május 28-án Bécsben elhangzott előadás szövege

Az összeállítás prózai szövegeit Forgács Ildikó, verseit Bolemant László fordította.

Én magam is hozzájárultam a *Mi, közép-európai kelet-európaiak* című cikkemmel, amelyet akkor Nyugaton is közöltek. A legfontosabb egyéni hozzájárulás a Kelet és a Nyugat közötti dialógushoz viszont kétségtelenül Václav Havel *Anatómia jednej zdržanlivosti* (A mérték-tartás anatómiája, 1985) című írása volt.

Havel szerint az akkori feszültségek alapvető oka Európa megosztottsága volt. Ezért hirdette ő is, hogy a németeknek joguk van Németország újraegyesítésére: „Európa megosztott marad, amíg Németország megosztott”. Havel üzenete azonban komolyan figyelmezteti a Nyugatot, ne legyenek illúziói afelől, hogy tartós megegyezéseket köthet a kelet-európai diktatúrákkal, még mielőtt azok demokratikus változásokon mennének át. „Belső béke, tehát az egyes polgárok közötti, illetve a polgárok és az állam közötti béke nélkül nincs biztosíték a külső békére: az az állam, amely semmibe veszi állampolgárai akaratát és jogait, nem ad semmiféle garanciát arra, hogy nem fogja semmibe venni más emberek, nemzetek és államok akaratát és jogait. Azt az államot, amely a polgároktól megtagadja a hatalom nyilvános felügyeletének jogát, nem lehet ellenőrzés alatt tartani nemzetközi viszonylatban sem. Az állam, amely megtagadja polgáraitól az alapvető emberi jogokat, szomszédai számára is veszélyessé válik: a belső önkény elkerülhetetlenül túlnő a határokon és a külső kapcsolatokban is megmutatkozik; a közvélemény elnyomása, a hatalomért folytatott nyilvános harc és a hatalom-gyakorlás nyilvánosságának megszüntetése lehetővé tesz bármiféle fegyverkezést; a megtévesztett lakosságot bármilyen katonai kalandorságra fel lehet használni; ha valaki egy dologban megbízhatatlan, jogos az aggodalom, hogy mindenben az.

Az egyesült Európa alapvető feltételeinek kérdéséhez aztán Havel 1986-ban az Erasmus-díj átvételkor elmondott köszönő-beszédében is visszatér: „...A szabad, békeszerető és blokkokra szét nem osztott Európa gyönyörű vízióját nem hozhatják közelebb semmiféle tárgyalások kormányok vagy elnökök között, amíg a tárgyalások résztvevői nem tudják maguk mögött nemzeteik támogatását. Sőt, amíg nem lesznek egyenesen azok nyomása alatt... Az európaiak azonban csak akkor kényszeríthetik ki ideájukat, ha igazán komoly okuk lesz rá, vagyis ha összeköti és közösen motiválja őket valami, amit európai tudatnak neveznek. Az együvé tartozás valódi érzése. Az egység érzése, még ha az a másság egysége is. Az ezeréves közös történelem és szellemi hagyomány tudata...”

Mindezek és még sok más, a csehszlovák ellenzék-től Európának szóló egyéni üzenet végül a Charta 77 közös dokumentumába torkolltak, amelyet ötven jeles

chartista írt alá, valamint a Chartához kötődő cseh és szlovák ellenzéki személyiségek. A világban úgy lett ismert, mint *Prágai felhívás az 1985. júliusi amszterdami Békekongresszushoz*. Szlovákiát öt aláíró képviselte: Ján Čarnogurský, Jozef Jablonický, Miroslav Kusý, Milan Šimečka és Marian Zajíček.

Az áll benne, hogy „a határoknak az európai közeledés keretében egyre kevesebb jelentőségüknek kell lenniük... Ismerjük el azonban nyíltan a németek jogát szabadon eldönteni, hogy akarják-e, és ha igen, milyen formában akarják egyesíteni két államukat mai határaik között. Bonn keleti megegyezései és Helsinki után ez a Németországgal kötött békeszerződés válhatna az európai pozitív átalakulás egyik jelentős eszközévé.”

Felforgatók és hazaárulók

Amikor a Prágai felhívás, az akkor még sok mindenben sokkoló véleményével megjelent, Európában számos helyen ellenállásba ütközött, vagy legalábbis zavart hallgatásba. Maguk a németek legfeljebb a két német állam közeledéséről mertek beszélni addig, és az *újraegyesítés* fogalmát szövegeikben egyáltalán nem használták. A Prágai felhívás aláíróit a kommunista Csehszlovákiában a köztársaság felforgatásával, hazaárulással vádolták. De a Prágai felhívás feltételei és céljai hamarabb kezdtek megvalósulni, mint ahogy azt a legmerészebb előrejelzéseinkben is vártuk volna. Nyugat-Európa 1989 ősztől többé-kevésbé zártkörű eseményként zajló egyesítése csodálkozó szemünk előtt kezdett össznépi, egész Európára kiterjedő folyamattá válni.

Semmiképp sem olyan, számunkra idegen Európába léptünk tehát be, amely az alatt a negyven év alatt rajtunk kívül és nélkülünk formálódott: végső formájának kialakulásában nekünk is jelentős szerepünk volt. A csehszlovák ellenzék által megfogalmazott Prágai felhívás is olyan Európát képzel el, amely állampolgársági elv alapján egyesíti az európai demokratikus államokat: univerzális alapegysége az európai polgár.

A tabusított német kérdés felvetésén kívül így járult hozzá a Prágai felhívás az európai párbeszédhez a polgári társadalom modelljével, amely alulról oldotta volna meg Európa egyesítését. Tehát nem csak a kormányok, hanem főként polgári kezdeményezések által, amelyek kormányaik számára meghatározzák a feladatok és prioritásokat.

Ilyen volt az Európába való visszatérésünk előkészítése 1989 novembere előtt. Pozsonyban mindezt közvetlenül megelőzte a rendszer utolsó politikai pere

– az ún. pozsonyi ötök pere. A szlovák nyilvánosság elégedetlensége egyre fokozódott: ne legyen politikai per, engedjék szabadon a politikai foglyokat! Számomra a fogoly pozíciójából volt ez meghatározó élmény: tudnak rólunk, a szlovák nyilvánosság törődik velünk. Az akkori szlovák viszonyok mércéjével ez erőteljes nyilvános visszhang volt. A korábbi koncepciók pererei 1969–89 között, mint pl. a humorista Ján Kalina, vagy a vallási szekták pererei, Szlovákiában nyilvános visszhang nélkül zajlottak le. Amikor aláírásokat próbáltunk gyűjteni Václav Havel szabadon engedése érdekében, nem jártunk sikerrel. A szlovákok úgy reagáltak, hogy ez prágai ügy. Amikor azonban elkezdődött a pozsonyi ötök első tárgyalása, megkezdődtek a tüntetések az Igazságügyi Palota előtt. Az elsőre 1989. november 14-én került sor. Ilyenre hatvannyolc óta nem volt példa! Az, hogy az International Helsinki Federation küldöttsége, elnökével, Schwarzenberg herceggel az élén részt vett a tárgyaláson, csak fokozta a helyzet drámaiságát. Ezen a tömeggyűlésen felszólt – először 1968-as elhallgattatása óta – Alexander Dubček is. Az Igazságügyi Palota előtti tüntetésektől azután két héttel később egyenes út vezetett a bársonyos forradalom szlovákiai tömeggyűléseihez.

Üres kezek

Az, ami a tömeget kivitte az utcára akkor novemberben, elsősorban az alapvető emberi jogok követelése volt. Aktuális kiváltó oka: a prágai diáktüntetés nyers elfojtása, egy diák állítólagos halála. Az emberi méltóság ellen elkövetett erőszak elutasításáról, a szólásszabadság és a gyülekezés szabadsága megvédéséről volt tehát szó. „Üres a kezünk”, kiabálták akkor a prágai diákok a rendőri kommandó állig felfegyverkezett tagjai arcába. Üres a kezünk, ez azt jelenti, hogy nem szervezzük a rendszer semmiféle erőszakos megdöntését, nem kezdeményezünk fegyveres konfliktust a hatalommal, csak igazságosságot kérünk, tiltakozunk az erőszak ellen, párbeszédet akarunk a kommunista hatalommal. Erre építette aztán tulajdonképpen az ellenállás egész koncepcióját a prágai Polgári fórum is, a bársonyos forradalom cseh orgánuma.

Azt, hogy ez már benne volt a levegőben, a pozsonyi események párhuzamossága bizonyítja: ott egyidejűleg és Prágától függetlenül 1989. november 19-én létrejött a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom. Az első, az egész szlovák nyilvánosságot egyesítő jelző a pozsonyi központi téren ez volt: Nem akarunk erőszakot! Ez azt jelenti: 1. visszautasítjuk a hatalom

brutálisát; 2. A hatalom brutalitása ellen nem akarunk forradalmi erőszakot, hanem a helyzet nyugodt, kompromisszumos és konszenzusos megoldását.

Azt a tömeget nem lehetett felszólítani, hogy rohamozza meg a Téli palotát, vagyis a pozsonyi Fehér házat – a Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának székhelyét. Ez szöges ellentétben állt a tér hangulatával. A tárgyalásra kaptunk mandátumot és nem a hatalom erőszakos átvételére. Persze a bársonyos forradalom cseh és szlovák vezetősége között voltak bizonyos különbségek. A Polgári fórum magját a chartista ellenzék politikailag „edzett” képviselői alkották. Azok, akik nyilvánosságra hozták aláírásukat a Charta 77 követelése alatt, megjárták a kommunista fogdákat, évekig dolgoztak a mozgalomban, szamizdatokban és külföldön publikáltak, a Charta 77 szószólóiként szerepeltek, az *INFOCH*, a felújított és illegálisan kiadott *Lidové noviny*, a *Revolver Revue*, *Obsah*, *Edice Petlice* és más kiadványok nyilvánosságot vállaló szerkesztői és szerzői voltak. Természetes tekintélyek, a mozgalom természetes vezető egyéniségei, élükön Václav Havellal. A Polgári fórumnak tehát volt mire alapoznia, és nemcsak személyeket illetően, hanem tartalmilag is.

Véletlen konglomerátum

A Nyilvánosság az Erőszak Ellen-nek (Verejnost proti násiliu, továbbiakban VPN) nem volt ilyen hátországa. Úgy kezdtük, mint véletlenszerűen egybegyűlt emberek konglomerátuma, akik közül sokan nem is ismerték egymást. Keveset tudtunk egymás politikai háttéréről, sokaknak közülünk nem is volt politikai múltja, és csak a VPN keretében kezdtek el politizálni. Hivatásos politikus egy sem volt köztünk; valamilyen ellenzékben folytatott huzamos politikai munkából származó tapasztalata is csak keveseknek volt. Program tekintetében sem volt mire építeni. 1989. január 20-i első programnyilatkozatunk csak az erőszak beszüntetését követelte, és közelebről meg nem határozott „elkerülhetetlen társadalmi változások” véghezvitelére szólított fel. Kiállt a „valódi és nem csak proklamált demokrácia” mellett. A következő kijelentés zárta: „Mint polgárok vegyük az ügyeinket a saját kezünkbe”. Ez minden. A VPN 1989. november 21-i második Állásfoglalása kéri ezen kívül a politikai foglyok szabadon engedését és a szlovák kormány elnökével való találkozást, valamint a „tömegkommunikációs eszközökben való jelenlét lehetőségét”. Semmi többet. A következő napi (1989. november 22.) tömeggyűlésnek a szlovák kormány

elnökéhez intézett hétpontos felhívása azt követeli, hogy azonnal mondjon le minden olyan felelős politikus, aki összefüggésbe hozható a sztálinizmussal és a neosztálinizmussal, és politikai felelősséget visel a stagnálásért, represszióért és társadalmunk hanyatlásáért; kezdődjön párbeszéd a szövetséges csapatok 1968 augusztusi csehszlovákiai bevonulásáról; politikailag és jogilag rehabilitáljanak minden igazságtalanul üldözött személyt, és tegyék lehetővé számukra a nyilvános és politikai életben való részvételt. Engedjenek szabadon minden politikai foglyot; fogadják el a gyülekezéstről és egyesületről szóló rég halogatott törvényt; demokratikus elvek szerint reformálják a választási rendszert...; engedjenek szabad bejutást a nyomtatott sajtóba, rádióba és televízióba.”

A VPN óvatosan fogalmazott kritikáinak ebből a sorozatából látható, ahogy fokozatosan kristályosodtak ki valódi politikai követeléseik, amelyek végül az első programkonceptióba torkolltak. Ezt csak egy héttel később, 1989. november 25-én fogalmaztuk meg a VPN és a Szlovák Főiskolások Koordinációs Tanácsának közös programjában. A 12 pontos programnak, amely összefoglalja a bársonyos forradalom követeléseit Szlovákiában, alapköve a történelmi jelentőségű negyedik pont: „követeljük a CSKP alkotmányban foglalt vezető szerepének megszüntetését és az alkotmány ilyen értelmű megváltoztatását.” Ezzel a ponttal megelőztük a prágai Polgári fórum követeléseit.

Csak ezzel a követeléssel lett a dologból valódi forradalom, még ha csak *bársonyos* is. Ugyanis ez a pont is, akárcsak a többi 11, a „kérjük” szóval kezdődik. Kit is kértünk? A kommunista pártot és a kormányt. És vártuk, hogyan fog kéréseinkre reagálni. Azt, hogy többé-kevésbé készségesen, többé-kevésbé tiszteletteljesen és gyorsan reagált, hogy harc nélkül megadta magát, inkább a külső körülmények okozták, mint a mi bátor-ságunk és erőnk.

Akkori programunk eléggé hevenyészett volt. Egyes követeléseik egymással inkompatibilisak voltak, fontos kérdések nem kerültek bele, némelyik követelés pedig csak bizonytalan kijelentő módban szerepelt. A választ arra a kérdésre, hogy teljesítettük-e, és ha igen, milyen mértékben teljesítettük ezt a programot, megkönnyíti a VPN másnapi kijelentése: „A VPN a legalapvetőbbnek a következő két követelést tartja: a) a párt vezető szerepének az alkotmányból való törlése és b) a szabad választások mielőbbi kitzúzása.”

Nem akartunk olyan sokat

És forradalmi programunkból ennyit valóban teljesítettünk. A baj csak az, hogy valójában nem akartunk túl sokat, hogy elsődleges elvárásainkban nagyon szerények, igénytelenek voltunk, mondhatni, nem voltunk túl találgonyak. Ezért fordult elő annyiszor olyasmi, ami az elkövetkező húsz évben meghökkentett minket. Ide tartoznak elsősorban azok az alapvető átalakítások, amelyek összetettségéről akkor fogalmunk sem volt. A totalitárius rendszer demokratikusra való átalakulásáról volt szó, egypártrendszerrel a jogállamiság elvére való átváltásról. Ezenkívül a központi irányítású gazdaság átalakulásáról piacgazdasággá, ami a VPN fent idézett programnyilatkozatában még nem szerepelt. Elfogadtuk, de nem hittük el lord Dahrendorf-nak, hogy az átalakuláshoz az út a *siralomvölgyön* át vezet.

Végül itt volt az az átalakulás, amelyet a Csehszlovák irányultságú VPN egyáltalán nem akart, és amellyel nem számoltunk: Csehszlovákia felbomlása és az önálló Szlovák Köztársaság megalakulása. Felmerült így egy tényező, amely alapvetően bonyolította az előző három átalakulást, megnehezítette a kisebbségekkel való együttélést, és Szlovákiát a szomszédai közül a kisebbségekkel legnagyobb arányban rendelkező multietnikus állammá tette. Ennek a nemzetállamnak olyan polgári állammá való átalakulása, amely képes újonnan szerzett multietnicitása fölött napirendre térni, még várat magára.

Mindezeknek a transzformációs nehézségeknek a megoldását jelentősen megkönnyítette az Európai Unióhoz való csatlakozásunk 2004-ben. Az Unió számunkra továbbra is az egyetlen megbízható garancia arra, hogy megmaradjunk a demokratikus fejlődés kereitei között minden sorsfordulat közepette, különféle összetételű kormányok színrelépésétől függetlenül. Többet ad tehát nekünk, mint amit Európába való visszatérésünkről húsz évvel ezelőtt álmodtunk. Akkor, amikor „Szervusz, Európa” köszöntéssel tüntetően átmentünk a Duna osztrák partjára Dévény várának romjaival szemben, jelképesen letettük az *Európa ház alapkövét*. Csakhogy nem sejtettük, hogy felépítéséhez ilyen hosszú idő alatt és ilyen bonyolult utakon jutunk majd el.

Miroslav Kusý (1931) szlovák politológus és filozófus. A hatvanas években a szlovák kommunista párton belüli reform mozgalom képviselője. A hetvenes és nyolcvanas években az ellenzék aktív tagja. 1990 után a Szlovák Nemzeti Tanács elnökségi tagja és a pozsonyi Komenský Egyetem rektora. Könyvei magyarul: *Szlovák vagyok, szlovák leszek* (1993), *A magyarkérdés Szlovákiában* (2002).